

Herman Bang, en av Jobs eviga följeslagare

Föredrag av *Per-Olof Swartz* för
Jolosällskapet den 5 december 2012

Den 28e januari 1912 påträffades en liten mager man med svärtat hår medvetlös i en järnvägsvagn i Utah i Amerika. Han fördes till sjukhus där han dog dagen därpå 55 år gammal efter ett liv med mycket lidelse och lidande och mycket litet lycka.

Det var Herman Bang, en märklig man. Framför allt känd som nyskapande författare och journalist – men han var mycket mer. Estradör, aktör, regissör, inspiratör, posör. Excentrisk egocentriker och medkännande altruist. Homosexuell, avgudad av kvinnor. Rotlös, rastlös som alltid längtade hem. Exhibitionist, feminist, ateist som saknade sin barndoms tro.

Efter Hjemkomsten. December 1887.

Herman Bang föddes 1857 på ön Als. Han tillhörde en känd släkt med anor långt tillbaka. Hans far var präst, son till en berömd läkare i Köpenhamn. Fadern ville också bli läkare, men tålde inte se blod så han blev präst i stället. Han var 34 år när han fick sin första prästtjänst. Då gifte han sig med postmästarens 21-åriga dotter. De fick sju barn, Herman var nr 3, ett par av barnen dog i tidig ålder. Modern hade konstnärliga talanger, sjöng och spelade, älskade Herman och var älskad av honom.

Innan det dansktyska kriget bröt ut och Als förlorades 1864 fick fadern förflyttning till Horsens. Där vaknade Hermans kärlek till teatern, en kärlek som höll i sig hela livet. Pappa prästen förbjöd honom först besöka teatern, men så småningom fick han gå med sin mor. Han levde sig in i pjäserna och ylade av rörelse så modern måste hyssja åt honom.

Fadern var djupt allvarlig med ständig huvudvärk. För att klara söndagspredikan lät han en piga hälla kallt vatten över huvudet. Han far läkaren hade lärt honom att en kallvattenskur botade det mesta. Arbetet som präst i en allt större församling översteg faderns krafter. Han fick svårt att upprätthålla sin prästtjänst och förflyttades till en mindre församling på Själland. Han utvecklade en manodepressiv psykos, två gånger måste han föras till sjukhus. Modern insjuknade i svår tuberkulos och dog i februari 1871, bara 41 år gammal, Herman var 14 år, i och med moderns bortgång miste han sin anknytningspunkt till livet, hon hade varit centrum för allt.

Herman hade inga riktiga kamrater i skolan, han ansågs egendomlig men imponerade med sitt intellekt och sin fantasi. Han dominerade i gymnasieföreningen, men det var inte alla som tålde honom. Många stöttes av hans yttre uppenbarelse, han klädde sig djärvt och iögonenfallande. När det spelades teater i skolan var han självskrivnen till kvinnorollerna.

Han upptäckte tidigt att han var annorlunda. I puberteten fick han fantasier och känslor som förvirrade honom. Han umgicks gärna med flickor, han älskade att vara kavaljer, men kände ingen åtrå. Kärleken skulle ju enligt evangeliet och romantiska böcker vara en hängivelse mellan man och kvinna.

Ångesten för det okända växte också mot bakgrund av faderns sjukdom, som blev allt allvarligare. Han gick bort i sitt hem 1874 och den då 17-årige Herman togs om hand av farfadern i Köpenhamn, kungahusets läkare, som bodde ståtligt på Bredgade mitt emot Amalienborg. Han var en rastlös 87-åring som på nätterna skrev vers som fyllde skrivbordslådorna. Han övertalade Herman att studera juridik, en diplomatisk karriär var lämplig eftersom han inte verkade ha anlag för medicin. Herman saknade helt ekonomiskt sinne. Han ägnade sig mer åt nöjeslivet i Köpenhamn än åt studierna och farfar var generös. Samtidigt kämpade han mot sin innersta natur, han kände motvilja mot den fysiska driften, han hoppades på ett mirakel som skulle befria honom.

”Om jag skall bli något måste det vara i denna luft”

Gamle Bang dog hösten 1877, det blev en pampig begravning med kyrkan full av kungahus och honoratiöres. Strax innan han gick bort gav han Herman 1500 kr i sedlar, som snart försvann. Han gav upp studierna, drömde om teatern, men misslyckades i sina försök att bli skådespelare. Han måste hitta något att tjäna sitt uppehälle på. Journalist ansågs vara något man kunde bli om man inte dög till något annat. Skriva kunde han, det hade han visat redan i skolan. Han tog kontakt med många tidskrifter och tidningar men han ville inte lämna Köpenhamn: ”Om jag skall bli något måste det vara i denna luft, man dör kanske av denna atmosfär av gas, svett, parfymer, vindunster, men man lever i den”.

Han vände sig till provinspressen, och fick debutera i Jyllandsposten som då var en konservativ Jyllandstidning. Han tyckte själv inte att det behövdes någon talang för att skriva i provinstitidningar. Han skrev *Smaabreve från huvudstaden*, en slags dagsaktuell ögonblickskonst, som han snart blev mästare i. Han gav levande glimtar från livet i Köpenhamn, från teatrar och kapplopningsbanor och inte minst från modets värld, som intresserade honom mycket. Han väckte uppmärksamhet, inte bara för sina skrivelser utan också för sin affekterade framtoning med hår nedkammad över pannan, parfymerad och pudrad, extravagant i sin klädsel.

Många kulturkonservativa irriterades av att denne lille 21-åring hade kritiska synpunkter på bl.a. huvudstadsteatrarnas repertoar och skådespelare, men flera tidningar insåg hans kapacitet, laddad med energi och full av idéer som han var.

Han fick skriva teaterkritik i den nystartade *Morgentelegrafen* och när den gick omkull efter tre månader, engagerades han i *Dagsavisen*. Han blev känd för att kunna skriva om allt; han fanns på plats där det hände något. Och när han inte fanns på plats kunde han skriva ändå. När man saknade stoff i tidningen vid ett tillfälle låstes han in i ett rum för att skriva något att fylla ut med. Han skrev ett *Brev från Seinestaden*, där han gav en känslfull skildring av

kejsarprinsens död och slutade med orden: ”Under mitt fönster hör jag ännu folkets mummel. Paris kan inte sova.”

Men i Paris hade han ännu inte varit.

1879 började han på den stora konservativa *Nationaltidende*. Där utvecklade han sin talang under fem år. Han fick fria händer, framför allt blev han berömd för sina ”följetonger”, ett slags kåserier eller krönikor, där han fångade 80-talets Köpenhamnsliv, människor, kultur, mode. Publiken väntade otåligt varje söndag på hans ”*Växlande teman*”. Han skrev också teater- och litteraturkritik och skapade en modern social journalistik. Han skrev om de små i samhället, skildrade fattigdom och elände och dryckenskap, han var själv i Köpenhamns fattigkvarter och såg hungriga barn. Han såg som sin uppgift att visa på sjukdomssymtom i samhället, men han predikade inte, materialet skulle tala för sig själv: ”Journalistiken ställde mig ansikte mot ansikte med livets realiteter”.

Han var rastlöst verksam, kanske delvis för att förtränga sina inre problem. Han kunde skriva 5-6 artiklar om dagen. På några få år blev han Köpenhamns mest omtalade journalist. Det ledde till missunnsamhet och avundsjuka hos många kolleger. Hans uppenbarelse var ett tacksamt mål för elaka karikatyrer, han utsattes ständigt för angrepp.

”Om geni är en neuros så är Bang ett geni”.

Bang hade en nära vän i författaren och journalisten Peter Nansen. De brevväxlade hela livet. Peter Nansen var också framgångsrik journalist, först i *Nationaltidende* tillsammans med Bang, de kunde fylla halva tidningen med sina artiklar. Men när Edvard Brandes 1884 startade *Politiken*, en ny liberal ungdomlig dagstidning värvades Nansen dit till Bangs sorg. I Sverige blev Peter Nansen berömd för ett stort reportage i *Politiken* om halshuggningen av Anna Månsdotter 1890 i Kristianstad, ett lysande reportage, som lär ha bidragit till en debatt i Sverige om dödsstraffet. Peter Nansen är ett stort namn i Danmark, i fjol utkom en tjock biografi i två delar.

Bang introducerade i tidningen franska författare, hans favoriter var Emile Zola och Balzac, som han också översatte. Han skrev om det moderna genombrottet i litteraturen, ”bort från romantik och idyll”, före Georg Brandes och om modern fransk litteratur före Edvard Brandes. Bröderna Brandes blev irriterade på denne 22-åring, som skrev om sådant som var deras område. Edvard Brandes sade ”han tar mitt andliga bröd ur munnen” och kallade honom ’den lille abekatt’. Georg Brandes yttrade om Bang: ” Han kan inte tänka, hans förstånd är ett medelgott fruntimmersförstånd.”

Med tiden blev bröderna Brandes mer förstående. Georg gav honom ett visst erkännande. ”Om påståendet är sant att geni är en neuros så är Bang ett geni”. Bang blev inte sårad. ”Jag var visst den ende som tyckte det var utmärkt.”

Bang ville leva ståndsmässigt, han ville vara mittpunkt, omtalas och beundras. Hans extravaganta levnadssätt kostade. Skulderna växte. Trots fast arbete på *Nationaltidende* var hans ekonomi katastrofal. ”Jag kan inte skriva när folk bankar på min dörr och jag inte har något att betala med.”

Han fick pengar av *Nationaltidendes* ägare, tidens tidningskung Christian Ferslew; Bang hade blivit outhärlig. Ferslews hustru blev hans beskyddande väninna; som hos så många kvinnor väckte han modersinstinkter. Det skvallrades om att han skulle förlova sig med

Ferslews dotter Anna. Hon uppskattade honom, men ville inte ha en man som pudrade och parfymade sig. (Hon gav senare, 1932, ut en bok om Bangs år med Ferslews). Herman hade nog en förhoppning om att rädda sig i land med ett äktenskap. Han levde hela tiden med ångest för att hans sanna sexuella natur skulle avslöjas.

”Fantasin är bara minnen utklädda i berättelser”

Han drömde om att skriva en roman. Han lämnade Köpenhamn för att få kritiker och kreditorer på avstånd och tog in på Marienlyst utanför Helsingör. Egentligen hade han inte råd att bo där, han skrev tiggARBrev till förläggaren och påstod att han hade blivit bestulen på 100 kr och dessutom blivit förlamad i ena sidan. Om han inte fick ekonomisk hjälp skulle romanen aldrig bli färdig. Han påstod att en läkare hade rekommenderat honom att genomgå en kur; då skulle hans liv kunna förlängas med 6-8 år, annars skulle han riskera att bli helt lam. Kuren skulle han kunna genomgå i Bryssel. Ferslew hade nämligen avtalat med honom att resa dit som korrespondent och skriva om världsutställningen där. Men hotellräkningen på 400 kronor måste först betalas. Till slut blev han utlöst av sin onkel och kom iväg och skrev artiklar från Hamburg och Düsseldorf, som väckte stor uppmärksamhet. Någon kur behövdes inte. Han rapporterade från världsutställningen och från ett besök i ett nunnekloster och skrev en berömd skildring från Gheel, ”de galnas stad”, där de sinnessjuka behandlades utan tvångsmetoder. Där ville han bo om faderns sinnessjukdom skulle drabba honom.

Han kom hem trött och utsliten. Förläggaren var otålig. Romanen måste bli färdig. Han skrev och skrev natt och dag. Förläggaren ville ha boken färdig till julhandeln. I november var bara två tredjedelar färdiga. De sista kapitlen gick fort, sättardrängarna stod utanför dörren och väntade. Boken kom att heta *Haablöse slaegter*. När den var färdig hoppade han upp på matsalsbordet hos sin värdinna mitt under måltiden och spatserade runt bland tallrikarna i pur glädje. Han hade hoppats på ett genombrott, men kritiken var inte uppmuntrande. Boken ansågs för lång och framför allt omoralisk, ja så omoralisk att ingen kvinna kunde läsa den. ”Haablöse slaegter är en av de osundaste och i flera avseenden mest oförsvarliga bok som salubjudits på vår bokmarknad” skrev en tidning. Det är en delvis självbiografisk utvecklingsroman om en ung man, William Hög, från en berömd släkt som går mot undergången, en produkt av arv och miljö.

Man klandrade Bang för att ha lätt igenkända personer som modeller. Han svarade: ”Fantasin är bara minnen utklädda i berättelser. En konstnärs produktion är en reproduktion av det upplevda.” Boken blev det allmänna samtalsämnet i Köpenhamn och upplagan såldes i stort sett slut i julhandeln. Efter jul åtalades han för att ha offentliggjort en otuktig skrift, men när polisen skulle beslagta boken fanns inte mycket kvar att beslagta. De flesta intellektuella vände sig mot åtalet åberopande diktens frihet. Men åklagaren vägrade ge litteraturen någon privilegierad ställning. Bang var en auktoritet som författare, han borde ha insett att hans skrift kunde besmitta fantasin hos unga läsare, ”all otukt börjar med fantasin”.

Vad var det då som ansågs så otuktigt? Framför allt att den unge William blir förförd av en äldre kvinna, en grevinna, som dessutom varit älskarinna åt hans far. En kvinna fick inte vara erotiskt initiativrik. ”Hennes åtrå var brutal, omätlig, deras passion var febrig, andtrudet flämtande... Hon vill ägas, hennes begär stegradades av njutningen, som druckna kunde de ragla runt i kärleksrusets dimma... Och hon fick aldrig nog.”

Först efter ett halvår kom fallet upp i rätten. Det hade skjutits upp flera gånger på grund av Bangs hälsa. Han skrev själv försvaret, som hans advokat framförde. Han ansåg att han hade skrivit en moralisk bok, som var en anklagelse mot samhället. William Högs liv skulle tjäna som en varning, boken var en kritik mot föräldrar och skola. Skildringar av livet skall inte vara vackrare än livet självt. Men han fälldes, han ansågs ” ha tecknat sådana bilder av vällust, som bara siktade till en sinnlig åtrås uppväckelse och tillfredsställelse och därmed överskridit strafflagens gränser”. Domen blev att till statskassan betala böter, 100 kr eller 14 dagars fängelse. Han valde böterna.

1884 kom en ny upplaga, Bang strök en tredjedel, inkl. de obscena partierna. En ny översättning till svenska kom 1992 i den ursprungliga versionen, *Släkter utan hopp*.

På *Nationaltidende* fanns krafter som ville ha bort honom och Ferslew bad honom vara försiktig. Bang arbetade vidare. Han började skriva om politik och introducerade en tidig kändisjournalistik. Han fick äntligen starta en litteraturbilaga, hans stora ambition var att göra *Nationaltidende* till ett organ för den unga moderna litteraturen. Han introducerade svenska författare, Ola Hansson, Strindberg, Oscar Levertin, Ann-Charlotte Leffler. Bang hade ett nordiskt engagemang, hans tro på en nordisk enhetskultur var en stark drivkraft hos honom.

Han ”slungar ut orden i luften omkring honom”.

Ferslew började tycka att Bang upprepade sig och var trött på hans eviga penningproblem. Hans fasta tidningskontrakt sas upp, hädanefter skulle han få betalt per bidrag. Bang var nu en misslyckad författare, han angreps från höger och vänster och släpades i smutsen så fort tillfälle gavs. Han ville söka nya vägar. Han hade börjat framträda som föredragshållare och uppläsare. Utan större framgång på hemmaplan, Ferslew hade tillåtit honom att bara uppträda i landsorten, inte i Köpenhamn. Men i Uppsala, Göteborg och Stockholm gjorde han stor succé. Han införde en ny form som föreläsare, använde ingen talarstol, bara ett bord och en stol. Så här beskrev Dagens Nyheter honom:

Han står sällan stilla, än står han framför bordet med händerna stöttade mot bordskanten och det ena benet nonchalant kastat över det andra. Än står han på den ena sidan av bordet, än på den andra. Han står på den vanliga platsen bakom bordet, men i nästa ögonblick sitter han halvvägs på bordet, han vandrar runt medan han hela tiden med aldrig sviktande säkerhet slungar ut orden i luften omkring honom.

Han ville göra en storstilad entré i Stockholm, det skulle stå i pressen att *de Bang* kommit till stan. Han engagerade en livréklädd betjänt att stiga på tåget strax före Stockholm och bytte sista biten sin tredjeklassbiljett till förstaklass.

Alla i Sverige hyllade honom inte. Efter att han talat i Rådhuset i Växjö jämförde den fruktade kåsören *Sigurd* (Alfred Hedenstjerna) i *Smålandsposten* honom med en apa i bur och hånade hans vämjeliga koketteri i talarstolen, ”en harkrank i frack med blanka knappar”. Det tog Bang hårt, han lade sig till sängs med kramper och svimningsanfall. Men efter någon dag var han i farten igen. Så reagerade han ofta.

Han återvände till Köpenhamn; det sista han skrev för *Nationaltidende* var ett reportage, som blivit klassiskt. Den 4 oktober 1884 utbröt en stor brand på Christiansborgs slott. Redaktionen låg mitt emot slottet, Bang såg lågor slå upp och gnistor regnade ner över redaktionshuset, där också Ferslews bodde. Han rusade ut, skrev direktrapporter. Reportrar, som annars ville ha bort honom från tidningen, bad om hans hjälp och han skrev om deras

alster i sin egen stil. Det blev hans avsked från tidningen. En stor seger över *Politiken*, som hade startat tre dagar tidigare. Det är detta reportage som Jolo börjar med i sin text om Herman Bang i *Eviga följeslagare*.

Teaterdrömmen fanns kvar

Bang var besatt av teater, hans dröm att bli skådespelare fanns kvar. Han hade fascinerad läst Ibsens *Gengångare*, som publicerats 1881 och mötts med våldsam moralisk storm. ”En samling gemenheter, en kloak av moderna vederstyggligheter” skrev Aftenposten. Ingen av huvudstädernas teatrar vågade sätta upp den. Men August Lindberg vågade på Hälsingborgs teater 1883. Han bad Herman Bang komma till premiären. Det blev succé, publiken var gripen. Därefter vågade de stora teatrar. Oswald i *Gengångare* var en roll som Bang kunde identifiera sig med. På turnéerna spelade han bara sista akten, där Oswald kommit hem från Paris och fått besked om att han bär på medfödd syfilis, ett arv från fadern.

Efter framträdandet i Stockholm gjorde han stor succé i Helsingfors. Han sågs som ett geni, han bjöds in i de högsta kretsar. I Sankt Petersburg fick han träffa kejsarinnan, den danska prinsessan Dagmar, tsar Alexander III:s hustru. Han skickade resebrev från Finland och Petersburg till norska och svenska tidningar bl.a. till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. ”Översättning till danska förbjudet” skrev han till Peter Nansen. ”Jag vill aldrig mer skriva i danska tidningar. Jag lämnade *Nationaltidende*, det var smärtsamt att inte längre arbeta med dig. Och att arbeta med Edvard Brandes känns omöjligt, det kommer aldrig att ske.” Men det kom att ske senare.

Han for vidare till Ibsens Norge. Vad som varit sant i Helsingfors var inte sanning i Bergen. Där blev det fiasko. Redan på genrepet spelade han ut så att hans motspelerska blev rädd och kom med ett glas vatten och frågade om han var sjuk. ”Nej, jag spelar min roll. Oswald är också sjuk.” En recensent skrev: ”Aldrig trodde anmeldaren att han skulle få se en galen man på scenen men nu hade han fått det.”

Skaffade päls för att göra intryck

1885 började Bangs vandringsår som skulle pågå hela livet. Först ville han erövra Berlin. Som vanligt hade han ont om pengar men skaffade sig en päls för att göra intryck. Han skickade artiklar till tidningar i Berlin och hela Norden. Ett resebrev till *Bergens Tidende* blev hans fall, han hade där skrivit några spydiga kommentarer om kejsarfamiljen. Utrikesministeriet fick nys om artikeln och gav honom en utvisningsorder. Han fick 48 timmars frist. Han var en misstänkt socialist. Trots försäkningar att han var helt ointresserad av politik gavs ingen pardon. Han for till Meiningen i Thüringen, som hade en känd teater. Där träffade han den 6 år yngre skådespelaren Max Eisfeld, som blev hans livs stora kärlek. Långt hemifrån undgick han skvaller. Han fortsatte sända artiklar till *Politiken*.

Efter en månad utvisades han också från Meiningen, pantsatte sina kläder för att kunna betala hotellräkningen och landade till slut i Wien nervös och pank. I Köpenhamn gick ryktet om hans nöd, plötsligt saknade man honom. Han fick ett månatligt honorar för att skriva i *Politiken*, som t.o.m. erbjöd honom att bli litterär redaktör efter Edvard Brandes. Men Bang kände ingen lust att återvända hem. Han fick ett rum hos en ensamstående kvinna med 6 barn. Där skrev han dag och natt på värdinnans köksbord på en roman och skickade artiklar till Nansen i *Politiken* med bön om pengar. En dag dök polisen upp, artikeln om kejsarfamiljen

hade nått Wien, han fruktades vara anarkist och det gick också rykten om att han förlett en skådespelare till naturvidrig otukt. Max var med honom i Wien för att spela teater.

Brådstörtat for han iväg till Prag där han fortsatte skriva på en kort roman, *Ved Vejen*, som är ett av hans finaste verk. Ursprunget var en minnesbild av en sorgsen kvinna i ett fönster i ett stationshus på Jylland som satte hans fantasi i rörelse. Huvudpersonen Katinka Bai är en av Bangs många stilla existenser, en novellsamling av honom heter just *Stille existenser*.

Han uttryckte ofta medkänsla med kvinnors lott. I *Ved Vejen* har han uttryckt det så: ”Så många chanser har vi kvinnor egentligen inte; de första tjugofem åren av vår tillvaro dansar vi runt att bli gifta – och de sista tjugofem sitter vi och väntar på att bli begravda.” Redan i *Haabløse slaegter* (1880) skrev han: ”Jo, vi kvinnor går halva livet och väntar på att bli lyckliga och andra hälften sitter vi i en vrå och sörjer över att vi aldrig blev det.”

I *Ved Vejen* har han nått fram till den impressionistiska teknik, som han blev banbrytare för. I stället för att uttrycka åsikter skall författaren försvinna och låta karaktärerna framträda genom repliker och handlingar, han skall mer visa än berätta. Dialogen är viktig, där var Bang mästare. Han visste att det var något nytt han skapade, men det var inte lätt för honom: ”Ibland måste jag vänta i timmar, innan gestalterna med en blick, en rörelse, ett ord förråder sina verkliga tankar, som jag ju bara kan gissa mig till.”

Kritikerna förstod inte *Ved Vejen*, den sålde dåligt. Men det fanns i Bangs teknik något filmiskt, som lockade Max von Sydow 1988 att filma romanen. *Vid Vägen* är hans enda film som regissör. Manus skrevs av Klaus Rifbjerg, foto av Sven Nyqvist, skådespelarna var danska (bland andra Ghita Nörby). Georg Riedel skrev musik. Det blev en guldbagge för bästa film och bästa regi.

I Prag fullbordade han också en roman i helt annan miljö, en stor kollektivroman om staden Köpenhamn. *Stuk* kom den att heta. Stuck som symbol för en utsmyckad yta, under den krackelerade det, allt kraschade, allt var stuck, också kärleken. Det är en roman, som varit otänkbar utan Bangs journalistiska erfarenheter. 1880-talets Köpenhamn lever med hästdragna bussar, gaslyktor och restauranger. Då som nu dricker man Carlsberg, äter rostbiff med tartarsås och räksmörgås på Stefan à Porta. Det myllrar av personer, uppåt hundra stycken, som ibland försvinner och kommer tillbaka längre fram. Den första svenska översättningen av *Stuck* kom så sent som 2003, den fick då mycket beröm av Thomas Anderberg i *DN*.

Bang skickade artiklar till *Politiken* också från Prag. Han bad Peter Nansen att inte sätta hans namn under dem, rädd för att bli utvisad, han hade förklarat för polisen att han aldrig skrev om politik. Men en dag kom två poliser, Bang utfrågades: ”Varför är ni i Prag? Vad arbetar ni med? Får ni understöd av någon socialistisk organisation? Vad tjänar ni pengar på? Varför bor ni tillsammans med denne herre?”

Max hade kommit till Prag för att spela på en tysk teater. Bang hade ständig ångest för upptäckt. De pengar han får gör han snart av med, han underhåller Max. Förhållandet tog slut, när Max skulle spela teater i Berlin, dit kunde Bang inte åka. Sjuk och utarbetad återvände han till Köpenhamn och journalistiken. Han blommade upp, skrev i tidningar runt om i Norden, men framför allt i *Politiken*, där nu Edvard Brandes stödde honom. Han kunde ha upp till sex artiklar samma dag. Osignerade i allmänhet, i undantagsfall med namn eller

signatur. Han skrev om det mesta, om handel, sjöfart, lantbruk, om vikten av utbildning, ja t.o.m. om sport, som han hyllade som motpol till militarismen. Och samtidigt föreläste han.

En berättelse om ett krig som förlorades

Bang var periodförfattare. Han hade svårare att skriva skönlitterärt medan journalistiken bara flödade. Men nu ville han skriva en ny roman, ville åter till barndomens Als. Resultatet blev *Tine*, hans mest berömda bok. I en svensk översättning från 1976 skriver Karl Vennberg i förordet:

Herman Bangs Tine är en klassiker, en dansk klassiker. Eftersom den är både dansk och klassiker, är den dubbelt bortglömd hos oss. Och vidare: Som krigsbok skulle nog Tine räknas till de märkligare i världslitteraturen, om världslitteraturen orkade hålla ett namn som Herman Bang i minnet.

Bakgrunden var dansk-tyska kriget 1864, Danmarks stora trauma, när Sönderjylland inklusive Als förlorades till 1920 då områdena återlämnades. Berättelsen om krigets brutalitet är bakgrunden till en historia om den omöjliga kärleken, om driftens seger över ömheten, som i så många av hans verk. *Tine* är en berättelse om ett krig som förlorades men det var ett krig som var heligt för den danska patriotismen. Han hade gjort noggranna förstudier, men beskylldes av kritiker för okunnighet: ”Den lille feminine fjanten Bang hade inte rätt att skriva om kriget, han hade inte luktat annan krutrök än Tivolis fyrverkerier.”

Tine har kommit i flera svenska översättningar, den första av Erik Axel Karlfeldt 1902. Hjalmar Söderberg betraktade *Tine* som ett av monumenten i nordisk diktning. Bang var en av Söderbergs husgudar. 1903 skriver han:

Å, jag har icke glömt hur jag älskade varenda bok och varenda sida av hans hand... Hur kunde han få en sådan makt över sinnena. Tidens själ var i honom och så blev han själv för många nära nog sin tids själ.

Efter anspänningen med romanen kom en ny matthetsperiod med sjukdom, depression, svimningar och kramper. Så snart han knöt en vänskapsförbindelse med en man som hotade att bli farlig bröt han upp. På sju år skrev han inget litterärt förutom en samling humoresker, där han självironiskt beskriver sina fiaskon. Han kände sig som ett offer för folkdomstolen. Han var utestängd från stipendier. Staten skulle bara stödja diktare, som kunde ha ett förädlade uppfostrande inflytande, det ansågs inte Bang ha. Han gjorde att självmordsförsök med opium, men vänner bröt upp dörren och han räddades. Han blev inlagd på ett sinnessjukhus i tre veckor. Efter utskrivningen kom han igång igen. Nu i Norge, där han trivdes bättre. Han skrev artiklar i norska *Aftenposten*, i *Bergens tidende* och också i *GHT* och han höll föredrag inför fulla salonger om Maupassant och också om Ibsen, som själv var närvarande, Bang överräckte sina blommor till honom.

Teatern blev hans räddning

När han återkom till Köpenhamn inträffade något, som ändrade hans tillvaro. Ett mord på en äldre man utvecklades till en sedlighetsaffär som utnyttjades av smutspressen. Bang hade inget med affären att göra men blev paniskt rädd att behöva inställa sig i rätten. Han såg ingen annan utväg än att försvinna. Han valde Paris. Han hade stora förväntningar där men ingen kände hans namn. Men reportern i honom vaknade, han skrev mängder av rapporter till danska och norska tidningar, han skrev vad han såg och upplevde, han beskrev människor han

mötte. Han hade kommit till Paris 1893 i en tid som var rik på dramatik. Anarkist- och studentuppror och politiska skandaler gav honom stoff och han överdrev gärna dramatiken: ”Revolution! Paris under vapen!” Danska legationen fick vid något tillfälle dementera hans alltför drastiska beskrivning.

I längden var journalistiken ett surrogat. Han hoppades att han skulle tjäna tillräckligt för att kunna skriva en ny roman. Men skulder och hotellräkningar var för stora. Knut Hamsun dök upp på hans hotell och Bang bad honom att skriva till vänner i Köpenhamn att han behövde hjälp. Det gjorde Hamsun utan effekt, men uttalade:

Herman Bang er det riktigt galt med, han er baade syg og fattig. For saa elendigt fortjener han ikke att staa, han er en flink journalist endda i alfald.

Teatern blev hans räddning. På en liten teater skulle man spela Ibsen. Bang erbjöds att följa repetitionerna. Han såg genast att så kunde man inte spela Ibsen. Han visste hur en replik skulle sägas. Man tog emot hans hjälp. Det blev succé. Hans rykte växte, tidens stora franska skådespelerska Madame Réjane bad om hans hjälp att studera in Nora i *Ett dockhem*. Stor succé igen. Men han fick mycket litet betalt. Det började skvallras om honom. Från Danmark hade skickats anonyma brev till inflytelserika teaterpersoner med antydningar om att Bang var skyldig till förbrytelser som borde straffas med tukthus. Skvallret förpestade luften. Han gav upp, lämnade sina rum, Strindberg övertog dem. En märklig period i Paris var slut.

Han ville undvika Köpenhamn, han slog sig ner i en kurort utanför Oslo. På vintern träffade han Claude Monet som var i Norge för att måla snö. Monet hade med beundran läst en fransk översättning av *Tine*. Det var den enda sant impressionistiska roman han hade läst.

Efter ett tag vågade Bang sig tillbaka till Köpenhamn, där han tog in på hotell Leopold intill Kongens Nytorv, känt i svensk litteraturhistoria genom Victoria Benedictssons självmord 1888 efter den olyckliga kärlekshistorien med Georg Brandes. Här tog han emot den unga skådespelerskan Betty Müller, senare känd som Betty Nansen, gift en period med Peter Nansen. Bang hjälpte henne 5-6 timmar dagligen i tre veckor med instuderingen av *Kameliadamen* som blev hennes stora genombrott. Hon skapade senare den berömda Betty Nansenteatern, som är en aktiv teater än idag, trots att hon förbjöd att den skulle ha hennes namn efter hennes död.

På ett pensionat på Jylland började Bang skriva en ny roman. Men det gick trögt: ”Jag ligger tillsängs var tredje dag och skriver 10 rader roman de två andra.” Den romanen, *Ludvigsbakke*, blev en vändpunkt. Han fick den stora läsekrets han drömt om. Inspirationen kom från hans sjukhusvistelse. Huvudpersonen Ida Brandt är en godmodig sjuksköterska på ett sinnessjukhus, det är åter en roman om sviken kärlek och resignation. Men som vanligt finns det en räcka bipersoner inlätade i historien. Knut Ahnlund som var en stor Bangbeundrare ansåg *Ludvigsbakke* vara Bangs bästa bok.

Efter ansträngningen med en roman ”vilade han ut” i journalistiken. Nu i *Aftenbladet*, en ny frisinnad eftermiddagstidning. Där skrev han om allt, inget ämne var för krävande eller oansenligt. Kollegerna kom till honom när de saknade ämnen att skriva om, han var omtyckt och hjälpsam. Han raljerade över kolleger, som tyckte att de satts att skriva om sådant som de ansåg vara ovärdigt deras talang. Långt innan de andra medarbetarna kom på morgonen satt han vid skrivbordet med askkoppen full av fimpar. ”Universaljournalistik utan motstycke” har det kallats. Stora händelser, katastrofer och strejker skrev han gärna om, men störst verkan hade artiklar om människor som led nöd. Han förnyade den sociala journalistiken. Han skrev

om en hamnarbetarstrejk, som drabbade oskyldiga hustrur och barn. ”Att se barn lida och svälta, det är det förfärligaste av allt.” Han skrev ett upprop till fabriksdirektörerna: ”Ni tar ingen hänsyn till arbetarna som ni låter svälta, ni tar kort sagt ingen hänsyn till något annat än er egen makt.” Han skrev om de usla villkoren för pigorna i borgar- och herrskapshemmen, som gav stort genljud. ”Den första och största egenskapen hos en journalist är att han känner sitt ansvar och alltid utövar barmhärtighet.”

1897 gjorde han i *Aftenbladet* ett journalistiskt scoop jämförbart med artiklarna om slottsbranden 1884. Det hade inträffat en tågolycka utanför Köpenhamn, där ett expresståg krockat med ett stillastående persontåg fyllt med köpenhamnare på hemväg från söndagsutflykt. Flera dödsfall inträffade och många skadade fördes till sjukhus. En god vän, som varit vittne till olyckan kastade sten på den sovande Herman Bangs fönster och berättade vad han upplevt. Bang kastade sig på skrivmaskinen och skrev målade reportage om katastrofen. Tidigt på morgonen ringde chefredaktören, han hade hört att det skett en tågolycka. Bang svarade att den kan han läsa 10 spalter om inom en timme i sin tidning. Det är ett lysande brett reportage, som upptar större delen av tidningens första sidor.

Svartsjukans stora roman

I fortsättningen varvade han med teaterregi, virtuosa uppläsningar och journalistik. Han valde nu att skriva i *Politiken*, där han producerade dagliga artiklar och kåserier i de mest skilda ämnen men han drömde om en ny roman. För första gången skulle det inte vara dansk miljö, nej Paris. Först måste han dit för att återuppleva Tuilerierna i månsken. Han reste med betjänt, läkaren avrådde honom resa ensam. Han såg Tuilerierna i månsken, åkte hem och slog sig ner på Marienlyst, där han skrev på romanen fem timmar om dagen, resten tidningsartiklar. Den boken, *Mikaël* är det enda han skrivit där man kan ana ett homosexuellt tema. Bokens Mikaël är ung vacker adoptivson och modell till en konstens mästare, Claude Zoret (obs namnet) som bor flott i Paris. Mikaël sviker och lurar honom, låter sig erövras av en rysk grevinna och kommer inte till mästarens dödsbädd. Romanens bakgrund var en uppslitande kärlek till en ung skådespelare, Fritz Boesen, som ville ha hjälp av Bang men snart övergav honom till förmån för kvinnliga skådespelerskor. Svartsjukans stora roman ansåg Hjalmar Söderbergs svärson Hakon Stangerup, känd kulturskribent i *Nationaltidende* på 1930-talet. Bang fortsatte att på olika sätt stödja Boesen även efter brytningen

Mikaël är filmad två gånger. Mauritz Stiller, själv homosexuell, regisserade *Vingarna* 1916 med Lars Hansson som den vackre ynglingen. Den har nyligen visats på Cinemateket i Stockholm. Carl Th. Dreyer, Danmarks stora filmskapare, filmade en version 1924, svagare än Stillers enligt min åsikt..

Rotlös, rastlös drog Bang åter ut i Europa för att söka inspiration. Han reste tillsammans med sin betjänt Ernst, en trist följeslagare, som längtade hem till sin käraste i Köpenhamn. Bang återsåg Prag och Wien, besökte Budapest och Bukarest och skrev reportage. Han var fysiskt och psykiskt nergången. I ett brev till sin syster Nini skrev han:

Jag säger på denna resa farväl till den vida och vackra världen, varje blick och varje steg är ett farväl. I årtal har jag varit så nedtryckt och ensam. Att det aldrig skall upphöra. Jag vet att det är ohjälpligt och hemligt förbundet med min organism.

Resan gav uppslag till en roman, *De uden Faedreland*. Två veckor innan den kom ut drabbades Bang av ett dråpslag. En ny sedlighetsaffär hade uppdragats i Köpenhamn. En

hetsjakt på homosexuella startade. Bang kallades till förhör men hade inget med affären att skaffa. Dråpslaget var en tidningsartikel av nobelpristagaren i litteratur 1944, Johannes V Jensen, en författare som Bang beundrade. Jensen hade skrivit en krönika i en tidning med rubriken: "Samhället och sedlighetsförbrytaren", som innehåller bland annat raderna:

En mycket känd författare, som för övrigt förutom att vara abnorm också har en viss talang, har i dessa dagar stigit fram och pratat om landets försvar, denne stackare som aldrig någonsin lär ha haft ett vapen i sin hand, han lider för tillfället av platonsk kärlek till en löjtnant.

Bakgrunden var att det försiggick en försvarsdebatt i Danmark där Bang engagerat sig. På fel sida enligt Jensen. Bang pläderade för danskt försvar, medan motståndarna hävdade: "Hvad kan det nytte." Krav restes på att Johannes V. Jensen skulle uteslutas ur Författarföreningen, men det ville inte Bang. Han gav aldrig igen mot sina fiender.

Han ville bort från Danmark. "I detta land vill jag inte stanna, här har man fått till vana att misshandla mig, det kommer aldrig att upphöra." Han slog sig ned i Berlin. Där träffade han en förstående läkare, doktor Wasbutzki. Bang var beroende av läkare som skrev ut de medel han behövde för att sova och för nerverna och det var ganska mycket. "Läkarna är den moderna människans själasörjare. Det är de som hjälper oss och stöttar oss, när krafterna sviker." Doktors hustru blev en ny moderlig beundrare, "Guds finaste filigransarbete" kallade hon honom. För dr Wasbutzki dikterade Bang en skrift som inte fick publiceras förrän efter hans död.

Johannes V. Jensen sökte upp Bang i Berlin för att försonas, då skulle han känna sig lättad, men Bang släppte inte in honom: "Jag hyser inget personligt agg, men det vore bäst om vi aldrig sågs." Han hade stora framgångar som uppläsare i Berlin, i Breslau och Wien, där man skrev om honom: "Han verkade som en hypnotiserad som hypnotiserade sina åhörare."

Han kom tillbaka i Köpenhamn och teatern. "Livet har lärt mig bli diktare, men teaterregissör, det är jag född till." Han kunde blåsa liv i varje skådespel, han fick publiken klarvaken, där de annars brukade somna.

Den sista resan

Han drömde om en sista lång resa till Japan, Kina och Indien, som skulle föra ut hans namn i världen. Först måste han få ihop pengar. Han gav sig ut på en sista uppläsningsturné hösten 1911, framträdde i Sverige i mer än 15 städer. I Stockholm satt han på Grand Hotell och tittade på utsikten över slottet. "Min tillvaro är trist som det regn som idag grått och tungt faller över Stockholm." Han uppträdde för utsålt hus i Vetenskapsakademins hörsal. Alla var inte positiva. Han kände sig kränkt av *Svenska Dagbladets* syn på honom: "Bang var inte en uppläsare utan en författare som lät sig ses som ett utställt konstverk."

Han avslutade turnén i Ryssland. Uppträdde i Sankt Petersburg på franska och i Moskva på tyska innan det var dags för den sista resan, ensam skulle han fara med båt till New York från Hamburg. Han bar på ett sista hopp om återfödelse som diktare. Men han hade sina aningar, skrev till sin syster före avresan: "I morgon drar jag ut på min längsta resa, ja Nini, kanske den sista resan, jag tror jag dör där ute, men jag måste ut, jag måste."

Han hade inte fått ihop tillräckligt med pengar, han måste spara och gick till båtens frisör bara varannan dag och använde sina smokingskjortor om och om igen. Journalisten i honom fanns med, hans högsta önskan var att se oceanen i uppror. Det fick han, fartyget råkade in i

ett oväder med orkanbyar. I hans sista två tidningsartiklar, publicerade efter hans död i tidningen *Köbenhavn*, beskriver han stormen men också människorna ombord, fattiga emigranter, sommarklädda frysande judar och den hårt arbetande besättningen och han fångar förstaklasspassagerarnas repliker på lunchen.

Han kom fram till New York mitt i natten helt ensam. Han kunde inte engelska, på hotellet kunde ingen förstå honom, när telefonen ringde förstod han inte hur den fungerade och när han satte på ljuset började en propeller snurra i taket. Före uppläsningen för danskarna i staden gick han till frisören, ”gör mig så vacker som möjligt, lägg håret över den lilla månen och svarta månen svart.” Han gjorde succé, överhöljdes med blommor.

Nu skulle han fortsätta ensam i 17 dagar tvärsöver kontinenten till San Francisco och därifrån med båt till Japan. I Chicago fick han hjälp ombord på tåget av danske konsuln. Ångestfylld och trött la han sig till sängs i sovkupén, det var den 26 januari 1912. Han var svag, tappade saker, hade svårt att hålla sig upprätt. När han inte visat sig på dagen 28 januari öppnade den svarte vagnskonduktören hans kupédörr och fann honom medvetslös, förklarad i vänster sida. Tåget hade kommit till Ogden i Utah, på stationen väntade en ambulans, som förde honom till sjukhuset där han klockan fem på morgonen den 29 januari dog. Hans långa resa var slut.

Mot hans önskan togs en dödsmask. Peter Nansen såg till att kistan kom hem till Köpenhamn. Begravningen skedde i hemlighet med bara närmaste vänner och släkt på Vestre Kirkegaard. Prästen höll ett vackert tal men kunde inte förstå hur denne konstnär, för vilken kärleken och medkänslan var allt, kunnat undvara förbindelsen med kärlekens Gud. Kistan sänktes först ned i fel grav, den togs upp igen och kom nästa dag ner i den rätta gropan. Någon sten ville han inte ha, han ligger anonym under ett träd, det finns numera en skylt uppsatt under trädet. Peter Nansens grav finns också på samma kyrkogård, den har en pampig sten.

I nekrologerna framhölls nu bara hans stora mänskliga egenskaper, också av gamla fiender men inte av alla. Fredrik Böök skrev en nekrolog i *Svenska Dagbladet*. Visserligen satte han *Ved Vejen* och *Tine* högt litterärt, men Bang som person var avskyvärd: ”Hans äregiriga lust att slå rekord i degeneration, sjukligt sentimental, ensidigt sensuell, affekterad med ett nästan kvinnligt koketteri.”

Till sist: Vad innehöll den skrift som han dikterade för doktor Wasbutzki och som inte fick öppnas förrän efter hans död? Jo, där finns Bangs tankar om homosexualitetsproblemet. Jag citerar bara en del av det väsentligaste:

Inte en minut tvivlar jag på att den utpräglade homosexualiteten är medfödd /.../ Naturen gör misstag och skapar ett snett blad eller ett snett öra. Det förefaller mig som om det genom ett fel i naturen skapats en mänsklig organism utan enhetlig prägel /.../ Om en författare verkligen är homosexuell har han ovanliga betingelser för att utöva sin konst, han har av naturen ett Janusansikte och kan utforska det psykiska livet i två riktningar. Den homosexuelle författaren skulle kunna åstadkomma något större om den dagen kom, då han vågade ge sina känslor direkta uttryck och kunde avstå från den förklädnad som nu är nödvändig – först då skulle han kunna utveckla sin begåvnings fulla originalitet och hela styrka.

Man kan fundera över om han skulle ha blivit en större författare om han fötts 100 år senare. Kanske hade han blivit en av alla omkramad dansk Jonas Gardell?